

УДК 141.7: [130.2 + 316.462]

С.В. КОСТРЮКОВ

ЛЕГІТИМНІСТЬ У СФЕРІ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА КУЛЬТУРИ

Кострюков Сергій Володимирович – доцент кафедри цивільного та господарського права Національного гірничого університету, доцент кафедри цивільного та господарського права, кандидат філософських наук

Стаття присвячена аналізу підстав легітимності у сфері взаємодії влади та культури.

Ключові слова: влада, легітимна влада, культура, влада як комунікативний процес.

Статья посвящена анализу оснований легитимности в сфере взаимодействия власти и культуры.

Ключевые слова: власть, легитимная власть, культура, власть как коммуникационный процесс.

The article is dedicated to analysis the reasons of legitimacy in the sphere of interaction of authority and culture.

Keywords: authority, legitimate authority, authority as a communicative process.

© С.В. Кострюков, 2012

Постановка проблеми. Соціально-економічні та культурні проблеми пов'язуються зі становленням влади, рівнем її організації та реальною поведінкою людей, наділених владою. Причому все це відбувається поза зв'язком із сутністю влади, демократичними чи недемократичними джерелами її створення.

Відомо, що влада існує в будь-якому суспільстві як породження майже нескінченної різноманітності інтересів, невідповідності рівнів розвитку різних соціальних підструктур, наявності певного характеру соціального відчуження. Тому влада перетворюється на особливий вид суспільних відносин – відносини влади. Їм властивий цілеспрямований вплив володаря влади або виконавця владних функцій на об'єкт влади, причому владним цей вплив є лише тоді, коли об'єкт і суб'єкт влади перебувають у відносинах панування та підкорення.

Основне завдання влади – примусити різними способами всіх незгодних до узгодження їх діяльності і вчинків, або навіть їх припинення або заборони цієї неузгодженої діяльності. Освячена правом влада є легітимною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній філософсько-політологічній і культурологічній літературі останніх років деякі аспекти зазначеної теми висвітлювалися такими авторами, як В.Багіров, В.Богданов, В.Мельник, В.Муляр, А.Толстоухов, Ю.Шемшученко та ін.

Мета дослідження. 1. Розглянути типи легітимності влади, підстави легітимності у сфері взаємодії влади та культури. 2. Проаналізувати питання про легітимацію влади. 3. Довести, що влада – це відносини не лише панування та підкорення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Легітимна влада поділяється на три типи, що різняться між собою рівнем правомірності. М. Вебер розрізняв три типи владного панування: традиційний, раціональний, харизматичний. Традиційний тип – один із найстаріших типів. Його ранні форми – геронтократія та патріархат. Апарат панування в цих формах також дуже обмежений, побудований на особистій довірі, відданості старійшинам чи голові роду, вождеві. Із розвитком соціально-

економічних відносин, науково-технічним поступом зростають масштаби й обсяг владних відносин, потреба в численному адміністративному апараті, що відображається в новому типі панування – раціональному. Воно спирається на віру і слухність існуючого юридичного порядку, в його основі лежить дотримання правил і принципів, юридичних норм і функціональна компетентність керівників. Харизматичне панування спирається на харизму, тобто на певну сукупність особливих рис особистості, що вирізняють її з-поміж звичайних людей і підносять над іншими завдяки її певним талантам, волі, характеру вожда. До цього варто додати, що два останні типи влади зумовлені і діють в умовах так званої бюрократії. Остання логічно з'являється в епоху раціоналізації всього суспільного життя, тобто в часи капіталізму. Певний час бюрократія грала позитивну роль в умовах розвитку капіталістичних відносин. Вона перейшла свої розумні межі на початку ХХ ст., коли стала реальною загрозою демократичним паросткам, що зароджувались в країнах Заходу і саме в цих умовах, на думку М.Вебера, з'являється ідея харизматичного правителя як очільника боротьби народу з бюрократією. Змістом такої боротьби стає обмеження простору бюрократії з метою розширення демократичних засад і надання більших повноважень народу.

Чи справді відносини влади мають зміст одностороннього «руху»? Чи може все-таки владні відносини – це рух одночасно і односторонній, і двосторонній. Щоб усвідомити це, звернемося до дуже важливого аспекту сутності влади – про її легітимацію.

Саме так розумів владу і Макс Вебер, для якого панування, що лежить в основі будь-якої влади, безпосередньо підпорядковується феномену визнання: будь-яка влада має шанс на панування тією мірою, якою її можуть визнати ті, над ким вона бажає панувати, вважав Вебер [2]. Очевидно, що навіть сам термін «шанс» виключає розуміння влади як голого примусу. Для чого потрібно вираховувати шанси, якщо є більший дубець (чи то більший калібр, чи то потужніша бомба)? Така логіка спрацьовує один раз, адже людина за своєю природою є

істотою вільною і не зможе терпіти примус довго, навіть якщо це загрожуватиме її життю. Той самий Вебер увів у науковий обіг ще одне важливе поняття, що стосується сфери взаємодії влади та культури – легітимність. Лише та влада стабільна, що є легітимною, тобто спирається на визнання свого народу. Інша справа, якими можуть бути підстави для такого визнання. Вебер виділяв їх три: звичка (традиційне панування), раціональне обґрунтування (легальне панування) та емоційно-ціннісне захоплення лідером (харизматичне панування).

Ідеї Вебера щодо легального (тобто такого, що спирається на раціонально осмислені та визнані закони) типу панування переосмислив сучасний німецький філософ і соціолог Юрген Габермас. Він вважає, що механізмом, який легітимує владу в демократичному суспільстві є вільний дискурс [3]. Саме у відкритому раціональному обговоренні (резонуванні) публічних проблем і виникає політика, а отже, і влада демократичної держави. Усі суспільні інституції, в тому числі політичні, базуються на діяльності громадськості, на її визнанні. Габермас при цьому намагається піднятися над суто психологічними мотивами визнання влади і звертається до раціонального обґрунтування її визнання – саме розум може слугувати надійною основою як для стабільного суспільного консенсусу, так і для потрібних соціальних реформ. Звісно, тут відчувається дещо романтична ідеалізація розуму, але вона виглядає більш привабливо, ніж заклики до пошуків ірраціональної «волі народу», які ми чуємо від консерваторів. Адже саме ірраціональність цієї волі дає підстави «батькам нації» вирішувати самим за своїх «нерозумних дітей», «маленьких українців», що для них краще. Позиція Ю. Габермаса для нас особливо цікава, оскільки він свого часу здійснив масштабну спробу переосмислення марксизму в сучасних історичних умовах, яку виклав у спеціальному дослідженні «До реконструкції історичного матеріалізму». Тут він протиставив уже не класи пролетарів і буржуазії, а дві соціально-політичні сили – громадськість і бюрократію, а боротьбу між ними він теоретично перевів зі сфери збройних сутичок у сферу демократичних процедур виворювання справедливих законів.

Надзвичайно цікаву версію взаємозалежності влади та культури запропонував сучасний американський філософ Френсіс Фукуяма. Він стверджує, що свобода самовираження громадян лише тоді призводить до розвитку суспільства, коли вона збалансована та гарантована сильною державою [7]. Лише на перший погляд це твердження здається парадоксальним, адже Фукуяма рекомендує зменшити сферу прямого та жорсткого контролю держави щодо питань безпеки та дотримання законності, тобто звузити сферу впливу держави, але в цій сфері забезпечити дійсно сильну державу. Саме така держава не буде заважати розвитку суспільства, в тому числі культурному, але, навпаки, сприятиме йому, щонайменше – надійно захищати його.

Ця позиція Фукуями, на відміну від дещо ідеалістичної позиції Ю. Габермаса, дозволяє усвідомити, що успішна влада зростає з культури народу

лише тоді, коли вже існує міцне інституційне ядро цієї влади. Можна сказати, що розвиток культури суспільства безпосередньо залежить від рівня культури й інституційного розвитку самої влади. Звідси можемо зробити такий висновок: для загального розвитку культури слід передусім розвивати культуру самої влади, культуру поваги до влади. Але справжня повага можлива лише до досконалої влади у своїй справедливості.

Близьку позицію щодо сильної держави займає і французький дослідник П'єр Розанвалон, але він вважає, що не менш важливу роль, ніж виборні інститути, відіграють невиборні демократичні інститути, такі, наприклад, як конституційний суд [6]. Для дотримання демократичної справедливості слід убезпечити країну від популізму, а це неможливо, якщо «педалювати» тему виборності та розуміти служіння народом як загравання з його потребами дня. Тому сильна держава є запорукою збереження демократизму. Хоча в Розанвалона держава починає виглядати демократичною вже більше декларативно, так би мовити «для публіки», а насправді всі головні питання розвитку країни вирішує політична еліта. Тим самим у Розанвалона культура суспільства та культура еліти значно розходяться, що, до речі, взагалі властиво французькій політичній традиції. Це ускладнює вирішення питання взаємодії культури і влади, але це ускладнення має об'єктивний характер – від нього не можна просто відмахнутися і проігнорувати.

Аналіз питання про легітимацію влади (будь-якої) дає підстави сумніватися в тому, що влада – це відносини лише панування та підкорення. Очевидно, у відносинах влади є ще інші сутнісні сторони. Звернемося до них.

Абсолютна більшість авторів, які дотримуються варіантів «силової» моделі влади, уявляють владні відносини дійсно як шлях, на якому домінує односторонній рух. А саме, вплив суб'єкта чи носія влади на її об'єкт (володаря владної дихотомії на підлеглого). На нашу думку, ця методологічна установка дослідників не враховує того, що відносини влади як і будь-які людські відносини – це відносини суб'єктно-об'єктні. В цих відносинах і суб'єкт, і об'єкт нерідко міняються місцями залежно від того, під яким кутом зору розглядати владну взаємодію. В цьому контексті оригінальний приклад наводить В. Муляр. Він зазначає, що якщо розглядати владу як своєрідну дорогу з одностороннім рухом, тоді визначним чинником функціонування влади треба визнати активний вплив суб'єкта влади на об'єкт. В такому разі сутнісні ознаки влади переносяться на соціальні якості її суб'єкта – його здібності, можливості, вольові прояви. Однак здійснення влади далеко не завжди є відображенням владних претензій суб'єкта. Скажімо, влада учителя над учнем стає дійсною лише тоді, коли сам учень готовий до такої взаємодії між ними. Іншими словами, реальне функціонування владного механізму пов'язане однаково як з діями того, хто здійснює владу, так і з діями того, над ким здійснюється влада [5, с. 208].

Дійсно, хіба можна здійснювати владу над тим,

хто її не визнає або не сприймає? В якійсь мірі так. Але тоді потенціал суб'єкта влади не розкривається повною мірою, до речі, як і потенціал того, над ким здійснюється владна дія. Очевидно, що потрібно явище влади розглядати з позиції легітимації взаємодії елементів влади: володаря та підлеглого. Влада першого з них над другим буде такою, до якої міри другий готовий і погоджується з відповідним станом речей. Тоді потенціал і першого, і другого в контексті розгортання людських сил буде оптимальним. В протилежному випадку владна взаємодія перетворюється на примітивне насильство одного над іншим, в якому можна буде простежити більше негативу, ніж творчої діяльності обох.

Тут ми підходимо до суттєвої думки, яку висловив ще Г.В.Ф. Гегель, коли писав, що «влада – поняття, в якому всі рівні [4, с. 214]». Крім того, як зазначає В. Муляр, необхідно розрізнити в явищі влади такі її аспекти, як «владу над» і «владу для». Немає сумнівів у тому, що «влада над» – це далеко не вся влада, бо вона не вичерпує всіх можливих своїх проявів. Крім того, такий аспект влади опосередковано вказує і на ті варіанти здійснення влади, коли інтерес підвладного не тільки не збігається з волею суб'єкта влади, але й може бути йому протилежним. Але в суспільній практиці є безліч прикладів навіть повного збігу інтересів як суб'єкта влади, так і його об'єкта, однак від цього їхні владні відносини не зникають. Наприклад, хірург, який виконує операцію хворому, має з останнім однаковою ціль – повернути хворому здоров'я. Разом з тим, він підкорює своїй волі дії пацієнта [5, с. 208]. До цього доповнимо, що приклади майже повного збігу прагнень та інтересів обох взаємодіючих сторін владних відносин можна спостерігати і в суспільному житті: в політиці, класових відносинах тощо. Українська новітня історія в часи Помаранчевої революції, коли величезні маси народу змінили владу, а потім добровільно прийняли іншу, маючи з нею формально одні і ті самі цілі, блискуче ілюструє сказане вище. Тоді народ і нова влада знаходилися в єдиному пориві досягнути благородних, справедливих цілей. Тому сприйняття нової влади величезними масами людей відбулося добровільно, без насильства. Однак від цього відносини «влада-народ» не перестали існувати, вони лише змінили свій зміст. Час показав, що ці зміни не стали домінуючими і тривалими, однак це вже інший бік справи.

Можна наводити безліч прикладів та аргументів на користь тієї думки, що «силова» модель влади – однобічний погляд на це складне явище. Однак найкращим аргументом у даному контексті буде той факт, що в останні десятиліття (особливо після Другої світової війни) дослідники все частіше схилиються до думки про те, що у владній взаємодії всі рівні, що сам характер, інтенсивність та тривалість владних відносин, їх перебіг, направленість, результати та ін. однаково зумовлені як суб'єктом, так і об'єктом влади. Ось чому в останній час все частіше науковці говорять про комунікативну природу влади. Як зазначає відомий американський дослідник явища влади Теренс Болл,

як би не різнилися між собою в деяких аспектах концепції суспільствознавців і політичних філософів, всі вони роблять наголос на «комунікативному» аспекті влади [1, с. 38].

Дійсно, явище влади у будь-якій його формі можна і варто розглядати як комунікативний процес. В цьому процесі люди виступають як носії певних людських сил. Взаємодіючи між собою, вони обмінюються своїми силами – здібностями, знаннями, навичками, потребами, інтересами, цілями, вольовим потенціалом. Одне слово – сутнісними силами.

Такий обмін – фундаментальна основа людського способу існування. Обмін людськими силами – це процес, який пронизує собою всю життєдіяльність людського організму. Явище влади не виняток, воно лише підсилює комунікативну природу людського буття, оскільки само по собі зачіпає в усьому бутті одну з головних граней – людську свободу. Ось чому владні відносини – це завжди відносини, які породжують питання волі і свободи. Відносини влади супроводжуються, зазвичай, обмеженням свободи. Особливо це видно на прикладі того, над ким здійснюється влада. Однак проблема свободи в контексті владних взаємовідносин однаковою мірою стосується і суб'єкта влади. Адже він, вступаючи в певні стосунки з об'єктом влади, з необхідністю створює собі певні рамки життєдіяльності. Звичайно, ці рамки зумовлені характером та змістом тих цілей, які реалізуються у владних взаєминах.

З іншого боку, явище влади з позицій його комунікативної природи, завжди актуалізує проблему волі людини. Щоб виступати суб'єктом владної взаємодії, обидва «гравці» мають проявити волю: суб'єкт влади – волю до владарювання, об'єкт влади – волю до того, щоб ним керували. У цьому контексті ми бачимо однакову роль учасників владної взаємодії.

Отже, владу можна і потрібно розглядати як комунікацію, в якій всі її учасники є рівними.

Висновки. Аналіз поняття влади показав, що значна частина дослідників уявляють її природу як силовий варіант відносин суб'єкта і об'єкта владарювання. Однак, розглянувши питання легітимації влади, ми дійшли висновку, про який говорить інша значна частина дослідників: влада за своєю природою – це не дорога з одностороннім рухом від носія влади до її об'єкта. Влада – це дорога із зустрічними рухами. Суб'єкт влади і об'єкт влади для самого явища влади виступають як рівні в тому плані, що без одного з них влади немає як такої. Влада – це комунікативний процес, де кожний з її учасників виконує свою роль, і в цьому плані вони однаково рівні. Такого статусу владі надає той факт, що самі владні відносини – це процес, в якому люди, як учасники цього процесу, обмінюються своїми силами: знаннями, уміннями, навичками, потребами, інтересами, цілями, вольовим потенціалом. Відсутність останніх перетворює владні відносини на звичайне насильство, де ні суб'єкт влади, ні її об'єкт не розкривають повністю свій творчий потенціал.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Болл Т. Власть /Т. Болл //Полис. – 1993. - № 5. – С. 36-42.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. /М. Вебер; Пер. з нім., післямова та коментарі Олександра Погорілого. – К.:Основи, 1998. – 534 с.
3. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії /Ю. Габермас; пер. з нім. Андрій Дахній. – Львів:Астролябія, 2006. – 416 с.
4. Гегель Г.В.Ф. О сущности философской критики... (1802) /Гегель Г.В.Ф. //Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. В двух томах. – Т. 1. – М.: Мысль, 1972. – С. 211-234. – (Философское наследие. Т. 49)
5. Муляр В.І. Проблема становлення особистості в системі «індивід – суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз)./ В.І.Муляр. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 320 с.
6. Розанвалон П. Демократична легітимність: Безсторонність, Рефлексивність, Наближеність /П. Розанвалон; пер. з фр. Євгена Марічева. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2009. – 287 с.
7. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке [пер. с англ.] /Френсис Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Хранитель, 2006. – 220 с.